

Kisebbségek konfliktusközelben

Bakker, Edwin: Minority Conflicts in Slovakia and Hungary? Thesis Rijksuniversiteit Groningen. Labirint Publication, Capelle a/d IJssel 1997. 279 p.

Edwin Bakker, a groningeni egyetem doktorandusza a szlovákiai magyarok, valamint a magyarországi szlovákok és németek példáján a kelet-közép-európai térség etnikai konfliktusait választotta doktori disszertációjának témájául. A könyv három részre és hat fejezetre oszlik. A szakszerű disszertáció követelményeinek megfelelően az elméleti-módszertani első rész a fogalmak és a kutatási célok, módszerek korrekt leírásával kezdődik. Az 1989 utáni kelet-közép-európai régiót a szerző szerint számos belső feszültség és ellentmondás jellemzi: ezek közül a demokrácia térnyerése, illetve a kisebbségi konfliktusok felerősödése közötti ellentmondás komoly problémákat okoz a térség önmagukat nemzetállamként meghatározó, valójában számos nemzeti kisebbséggel rendelkező országainak.

Bakker hangsúlyosan utal arra a kevésbé ismert tényre, hogy az 1990-es években a térség 14 újonnan létrejött és önállósult állama közül mindössze Csehországban kevesebb 10 százaléknál az olyan kisebbségek száma, akiknek az anyanyelve vagy a nemzetisége nem azonos a többségi nemzetével.

A kisebbségi konfliktusok lényegét a szerző abban látja, hogy a többségi, azaz domináns nemzeti kormányzat azokon a területeken, ahol valamelyik kisebbség többséget alkot, ugyanolyan körülményeket kíván teremteni, mint az állam többi régiójában. Ezzel szemben a kisebbségek politikai reprezentációja „a kulturális-oktatási és/vagy területi önrendelkezés sajátos követeléseivel” (11.) igyekszik a kisebbségi régió részére speciális jogi státust biztosítani.

A konfliktus lényege tehát Bakker szerint „az államterület feletti ellenőrzés megosztásában jelentkező aktív antagonizmus”. Ennek megfelelően értelmezi a könyve címében szereplő s némiképp fenyegetően hangzó kisebbségi konfliktus kifejezést: „A konfliktusnak ezt a fajtáját tehát az állami kormányzat és kisebbségi reprezentáció közötti aktív antagonizmusként definiálhatjuk, amelynek tétjét az jelenti, miként értelmezzék az államnak a kisebbségek által lakott területein érvényesülő kisebbségi jogokat és a kisebbségpolitikai gyakorlatot.” (Ugyanott.) Valójában tehát a Bakker által választott definíció a lehetséges kisebbségi konfliktushelyzetek közül csak azokat tekinti valóságos konfliktusnak, amelyek az etnikai régióhoz kötődnek. Azzal, hogy a kisebbségi konfliktusokat a területiséghez, a kisebbségek által lakott régiókhoz kapcsolja, a konfliktus fogalmát részben leszűkíti, ugyanakkor viszont az etnikai területért folyó szimbolikus és valóságos politikai küzdelemmel hozza összefüggésbe az olyan kisebbségpolitikai jelenségeket is, amelyeknek nem feltétlenül van mindig territoriális vonatkozásuk (például oktatási, vallási, nyelvi restriktívok, illetve követelések).

A könyv második részét három terjedelmes esettanulmány alkotja. A munka legterjedelmesebb fejezete a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét mutatja be. (37-137.) Az elnagyolt és pontatlan történeti felvezetés alighanem egyfajta kötelező kellék funkcióját tölti be. A tévedésekre csak három példát említünk: a bécsi döntés után Szlovákiában maradt magyarok jogállását a masaryki Csehszlovákiához képest változatlanul minősíti a szerző; az 1946-48. közötti lakosságcsere keretében Magyarországra áttelepített szlovákiai magyarok szerinte „részben önként, részben erőszak hatására” távoztak szülőföldjükről. Ennél némileg közkeletűbb az a tévedés, miszerint kizárólag Moszkva beavatkozásának volt köszönhető, hogy a szlovákiai magyarok nem jutottak a szudétánémetek sorsára, holott valójában a párizsi békekonferencián az amerikai vétőfenyegetés akadályozta meg a csehszlovák kormány szovjetek által is támogatott „globális megoldásának megvalósulását. (39.)

A szlovákiai magyarság demográfiai, jogi helyzetére, területi megoszlására, a magyar tannyelvű oktatás, illetve a kisebbségi magyar kulturális és egyházi élet alakulására, valamint a magyar kisebbségi pártok tevékenységére vonatkozó alfejezetek jól dokumentált képet festenek arról a negatív kisebbségpolitikai trendről, amely az 1993 óta önálló Szlovákia kormányzati magatartásában folytonosan kimutatható. Az a tény például, hogy az 1990. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság 77,7 százaléka (440 ezer fő) még ma is olyan településeken él, ahol a magyarok helyi többséget alkotnak (435 dél-szlovákiai településről van szó), a kisebbségi konfliktus bakkeri területcentrikus értelmezésében különösen fontos.

A szerző a magyar történeti tájegységek némiképp pontatlan megnevezésével három nagyobb magyar többségű régiót különít el: a nyugati magyar tömbvidéket, az észak-nógrádi és észak-gömöri Palócvidéket, valamint a Felső-Bodroghöz és

Ung-vidék alkotta keleti magyar tömböt. A magyar többségű régiók fejlettségi szintjét a trianoni határ jellege miatt kezdettől fogva számos hiány, illetve negatívum jellemzi. Például az alacsony urbanizáltsági szint: a magyarok közel háromnegyede ma is községekben él. A szlovákiai átlagot meghaladó munkanélküliség mellett sok más gazdasági mutató jelzi, hogy a magyar régiók nem csupán földrajzi értelemben számítanak perifériának.

A szlovákiai magyar többségű régiók demográfiai-földrajzi létezésének tagadása, illetve magyar jellegének felszámolása a szlovák kisebbségi politika régi és egyik legállandóbb jellemzője. Edwin Bakker könyve ennek a törekvésnek a legfontosabb eszközeiről is igyekszik hiteles képet adni: míg 1970-ben a helyi többségben élő magyarok a 600 ezer körüli kisebbségi közösség 88 százalékát alkották, tíz évvel később már csak 83, a legutóbbi népszámlálás adatai szerint pedig csupán 77,7 százalékát. (47.)

A szerző igen szemléletes térképekkel világít rá arra az eljárásra, amelynek során 15 darabra szellették és az észak-déli irányú szlovák többségű járásokhoz csatolták a magyar többségű kelet-nyugati területsávot. (103., 106.) A politikai földrajz szakkifejezésével „gerrymandering”-nek nevezett területkijelölési technika bevallott szlovák kormányzati célja a szlovákiai magyar többségű régiók önkormányzati ambícióinak letörése, a magyar többségű közigazgatási egységek megszüntetése volt. Mi több, az ellenségképekben gondolkodó és a harmadik Meciar-kormányra is jellemző államnationalista felfogás szerint az új adminisztratív Felosztás legfőbb értelmét „a magyar irredenta ambíciók végleges felszámolása jelenti.

Ezzel szemben Bakker a kisebbségi magyar pártok alkotta Magyar Koalíció területi politikáját elemezve (116-122.) azt hangsúlyozza, hogy kezdetben a kisebbségi programok az Európa Tanács által 1985-ben elfogadott Európai Önkormányzati Charta elveire épültek. Az 1994 januárjában a komáromi nagygyűlésen elfogadott szlovákiai magyar területi-önkormányzati programot értékelve a szerző azonban úgy látja, hogy a magyar többségű dél-szlovákiai területek külön adminisztratív egységként való kijelölésének követelése elhibázott lépés volt a kisebbségi magyar pártok részéről. A komáromi program szerint az egy vagy- az alternatív javaslatban - három magyar többségű régió 21 körzetből állott volna, ezek közül háromban a magyarok, 18-ban a szlovákok lennének kisebbségben. A magyar-szlovák államhatár és a magyar-szlovák nyelvhatár között és annak közvetlen északi szomszédságában található kisebb régiók mára már erősen megosztott etnikai jellegét bizonyítja, hogy a komáromi dokumentumban szereplő 21 körzet közül hétben 40 százaléknál nagyobb volt a kisebbségi (szlovák vagy magyar) csoport aránya. A körzetközpontként megjelölt városok közül tíz szlovák többségű, további hétben pedig a szlovák kisebbség aránya meghaladja a 30 százalékot. (114.)

Az egyre kiélezettebb konfliktushelyzetért a mostani magyarelles szlovák kisebbségpolitikai gyakorlatot és részben a „zabolátlan” kisebbségi magyar válaszlépéseket teszi felelőssé: „Politikai síkon a kormány magyarelles politikája és a magyar kisebbség

reprezentációjának néha meggondolatlan reakciói azt eredményezték, hogy a két fél közötti viszonyt növekvő mértékben terheli az ellenségeskedés. Mi több, a személyi kapcsolatok szintjén, a magyar kisebbség tagjain egyre inkább elhatalmasodik az érzés, hogy őket másodosztályú állampolgároknak tekintik. Ez az érzés jelenti az alapját a növekvő félelmeknek és a szlovákiai hivatalosságokkal szembeni negatív magatartásnak.” (132.)

A szlovák államnyelvtörvény korlátozta a kisebbségi nyelvhasználatot, egymást követik a magyar tannyelvű oktatás leépítését célzó intézkedések Az új adminisztratív területi felosztás és az említett restriktív kormányzati lépések, valamint az ellenük hevesen tiltakozó magyar politikai pártok magatartása Bakker szerint máris veszélyes helyzetet teremtett: „Fokozatosan, részben már a harmadik Meciar-kormány hivatalba lépésétől kezdődően a kormány és a magyar kisebbség képviselői közötti ellentéték a kisebbségi konfliktus nem erőszakos formáinak jellegét kezdik magukra öltetni.” (136.)

*

A magyarországi szlovákokkal a negyedik fejezet (139-201.) foglalkozik A rövid történeti felvezetés jelzi, hogy a trianoni Magyarország területén élő szlovák kisebbség a török hódoltság utáni betelepítések nyomán a XVII-XVIII. század fordulóját követő fél évszázadban alakult ki, mégpedig négy egymástól távol eső enklávé formájában: a Komárom megyei településcsoport a Pest és Veszprém megyei szlovák településekkel együtt a Dunától nyugatra élő szlovák enklávét alkotja. Érzésünk szerint célszerű lett volna az 1945-1949 közötti csehszlovák-magyar lakosságcsere demográfiai, lélektani, vagyoni stb. következményeivel némileg behatóbban foglalkozni ebben a történeti bevezetőben. A Dunától keletre eső részek a következők: Pest és Nógrád megye egymással összefüggő szlovák enklávéja, a Borsod-Abaúj-Torna és Zemplén megye trianoni határokon belül maradt részén részben máig fennmaradt településcsoport, valamint az alföldi (Békés és Csongrád megyei) szlovák enklávé. A szerző térkép kíséretében mutatja be a legutolsó, 1990. évi magyarországi népszámlálásnak azt a 99 községet, amelyben legalább száz szlovák anyanyelvű vagy szlovákul is beszélő személy lakik. (146-147.) Már az anyanyelv-beszélt nyelv kettős kritériuma is jelzi, hogy a szlovákiai magyarok egyértelmű anyanyelv-dominanciájától egészen eltérő nyelvi viszonyok jellemzik a magyarországi szlovák kisebbséget.

Tizenegy magyarországi településen él ezernél több szlovák anyanyelvű vagy szlovákul is beszélő személy, közülük azonban egyedül a Pest megyei Pilisszentkereszt 1338 szlovák lakosa alkot helyi többséget. E községen kívül további tíz olyan magyarországi település van még (mindegyikben ezernél kevesebb lakos él), ahol a szlovák anyanyelvűek vagy a szlovákul is beszélők helyi többséget alkotnak (öt település Borsod-Abaúj Zemplén megyében, 3 Pest megyében, egy-egy Nógrád és Békés megyében).

A magyarországi szlovákok identitását a kisebbség létrejöttének történet: sajátosságai, a szórt településszerkezet és a nagyfokú gazdasági integráltság mellett az örökölt és máig élő vallási, nyelvjárási különbségek, továbbá az előrehaladott nyelvi asszimilációs folyamat következményei határozzák meg. Bakker jól látja, hogy mindezen településtörténeti okok miatt a magyarországi szlovákok önazonossága szempontjából mindig is kiemelt fontossága volt a lokális és regionális kötődésnek, ami viszont egyúttal az egységes országos kisebbségi csoportidentitás kialakulásával nem mindig volt összhangban.

A szlovák fejezet kiemelten tárgyalja a magyarországi kisebbségek jogi helyzetének alakulását 1920-tól napjainkig. Három oldalon igen pozitívan értékeli az 1993. évi 77. számú törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek egyenjogúságáról. (152-155.)

A szerző ezt követően az 1994-95-ben megválasztott 53 helyi szlovák kisebbségi önkormányzat „szimbolikus jelentőségét és működését” vizsgálja, és a kezdeti időszakot a nagyfokú aktivitás és lelkesedés mellett az önkormányzati tapasztalatok és a működéshez

szükséges pénzeszközök hiányával jellemzi. Emellett utal arra is, hogy a többség nemzet politikusai, hivatalai részéről szintén élnek a régi rossz reflexek, amelyek akadályozzák a kisebbségi önkormányzatok működését. (186-187.)

Alighanem igazat adhatunk a szerzőnek, hogy bármely kisebbségpolitikai modell hasznát valójában az bizonyíthatná, ha az asszimilációs folyamatot sikerülne megállítani vagy legalább lassítani, már amennyiben az adott kisebbségi közösség körében ez az igény megfogalmazódik, a választott önkormányzati testületek erre irányuló erőfeszítései visszhangra és támogatásra találnak.

Ebből a szempontból nézve a kisebbségi önkormányzatok rövid működésétől Bakker szerint sem lehetett csodákat várni. Bakker számos okát sorolja fel annak, miért nem sikerült a magyarországi szlovákoknak jobban élniük a kínáló önkormányzati lehetőségekkel. Például nem tudtak igazán jó megoldást találni az önkormányzatok és a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége közötti munkamegosztásra, sok a személyes ellentét a különböző szlovák szervezetek között, és ezzel kapcsolatosan a szlovák kormány és a külföldi szlovákokat támogatni hivatott Matica slovenská egyaránt „távol áll az ügyben elvárható konstruktív magatartástól.” (198.)

Összességében a szerző szerint az 1993. évi magyarországi kisebbségi törvény megfelelő kereteket nyújt a szlovák kisebbség programjának megvalósításához. Ennek megfelelően a szlovák kisebbségi szervezetek és politikusok legfőbb törekvése, hogy a törvény adta lehetőségekkel megpróbáljanak élni. Ezért tehát szerinte a magyarországi szlovákok esetében a könyv címében jelölt kisebbségi konfliktus nem létezik „1993 óta a magyar kormányzat és a szlovák kisebbségi viszony jelölésére az antagonisztikus ellentétek hiányában megfelelőbbnek látszik a versengés kifejezés használata.” (193.)

*

A magyarországi németek helyzetét a könyv ötödik fejezete (205-241.) tárgyalja. A szlovák kisebbséghez hasonlóan jelenleg a németek is négy nagyobb enklávét alkotnak Tolna és Baranya megyében, a Dunától keletre Bács-Kiskun megye délnyugati részén, Komárom-Esztergom, Fejér és Pest megye szomszédos területein (az egykori Budapest körüli „sváb gyűrű” maradékaként), valamint Veszprém megyében. A szlovák anyanyelvűekhez hasonlóan a 38 ezer magyarországi német anyanyelvű személy kétharmada szintén falvakban él, ami jól mutatja, hogy a szlovákiai magyarok többségével megegyező módon az asszimilációval szemben a hagyományos falusi közegben nagyobb az ellenállás, míg a többségében városi környezetben élő elmagyarosodott német származásúak és leszármazottaik legfeljebb a disszimiláció számára jelenthetnek fontos tartalékokat.

A német származású és németül is beszélő személyek számát Bakker egybehangzó magyar és német becslések alapján 200 ezer fő körül határozza meg, és összesen 224 olyan települést említ, ahol számuk eléri az ötven főt vagy az öt százalékot. Ez a kritérium, szemben a szlovákok száz főben, illetve tízszázalékos jelenlétben megszabott küszöbértékeihez képest kevésbé tűnik mérvadónak a csoport valóságos területi szerkezetének megállapításához, hiszen például a magyarok német nyelvtudása néhány esetben jelentős mértékben besegíthet az ötvenfős küszöb elérésébe.

Miután 1995-ben feloszlott a Magyarországi Németek Szövetsége, ma a német kisebbség politikai érdekvédelmi tevékenységét teljes egészében az 1993. évi kisebbségi törvény alapján megválasztott kisebbségi önkormányzati szervei biztosítják. Összesen 163 helyi német önkormányzat működik, közülük 19 azonos a falu önkormányzatával.

A területileg szétszórt magyarországi német kisebbség számára szintén kulcskérdés az asszimilációs folyamat megállítása. Bakker azonban a „kisebbségi konfliktus” bevezetőben kijelölt fogalmi meghatározásához ragaszkodva, a szlovákokhoz hasonlóan, itt is a német

többségű, illetve jellegű területeken folyó kisebbségi és kormányzati politika viszonyának vizsgálatára helyezi a hangsúlyt.

A szlovák fejezettel szó szerint megegyező módon megállapítja, hogy napjainkban nem létezik kisebbségi konfliktus a magyarországi német településeken, de hozzáfűzi: „A lehetséges aktív ellentétek kezelésében az alapvető megközelítést a németek esetében is a helyi önkormányzatok és az országos méretű kulturális és oktatási önkormányzat eszközeinek kombinációja jelenti.” (240.) Ezzel együtt sem volt hiábavaló Bakker területorientált konfliktusvizsgálata a két magyarországi kisebbségi közösségesetében sem. Hiszen könyvének igen fontos felismerése, hogy a lokális többséget alkotó magyarországi szlovákokat és németeket, illetve a helyi viszonylatban is kisebbségben élőket egyaránt megjelenítő magyarországi szlovák és német önkormányzatok egyszerre jelentik a kisebbségi politika területi bázisát; az asszimiláció elleni helyi védekezés intézményes garanciáit és annak lehetőségét., hogy a kisebbségi önkormányzatokon keresztül az országos politikába is jobban bekapcsolódhassanak a kisebbségi csoportok Ráadásul jelenlétük és működésük a többségi nemzettel kialakítandó partneri viszony szempontjából is nélkülözhetetlen.

*

A könyv zárórészét alkotó összehasonlító következtetések a korrekt módszerességgel feltárt anyag alapján figyelemre méltó megállapításokat rögzítenek. A magyarországi szlovákok és németek helyzete sok tekintetben hasonló, de az anyanyelv revitalizációjában, szervezettségben és a közpénzek mellett más források bekapcsolásában igen számottevőek a különbségek a német kisebbség javára: „Azoknak a kisebbségeknek, amelyek tagjai tisztában vannak identitásukkal, az 1993. évi magyarországi kisebbségi törvény életbelépése óta sok lehetőségük van identitásuk megőrzésére. Azok a kisebbségek viszont, amelyeknek önazonossága kialakulóban van, és teljes egészében a közpénzekre támaszkodva próbálják megszervezni saját kisebbségi közéletüket, sokkal nehezebben tudnak élni a törvény által kínált lehetőségekkel.” (244.)

A szlovákiai és a magyarországi kisebbségpolitikai gyakorlat rövid összefoglaló összehasonlításának eredményeként Bakker hangsúlyozza az 1993-1997 közötti szlovák kormányzati politika meghatározó nacionalista csoportjának restriktív törekvéseit, amelyek a történetileg kialakult és a szlovákiai magyarok által ma is elengedhetetlennek tartott magyar tannyelvű oktatási rendszer korlátozásában nyilvánulnak meg, az új területi-közigazgatási beosztásban, a magyar kulturális intézmények állami támogatásának megvonásában etc. Ennek következtében véleménye szerint Szlovákiában kialakulóban van az a fajta „centrifugális, pluralista demokratikus” modell, amelyet a többségi hatalom és a kisebbség közötti ellentét, mi több, ellenséges viszony jellemez.

Ezzel szemben Magyarországon a többség és kisebbség viszonyában egyre inkább a partnerség, a hatalomban és jogokban való osztozkodás, tehát egyfajta disztributív politika a meghatározó, ami Bakker szerint a magyarországi kisebbségi politikában a „közmegegyezéssel plurális demokrácia” modelljének fokozatos ki-épülésére enged következtetni. (244-245.)

A területiség, a szülőföldhöz, az etnikai régióhoz való kötődés a kisebbségek önmeghatározásának rendkívül fontos eleme - és a többség-kisebbség közötti viszonyrendszerben Bakker szerint kiemelt szerepet játszik, ezért mind a kormányzati, mind pedig a kisebbségi oldal magatartásában igen nagyfokú empátiára van szükség a területileg szétszórtan elhelyezkedő magyarországi kisebbségek esetében kétségtelenül könnyebb és - a többség, illetve az állam integritása szempontjából - kevésbé kockázatos az önkormányzati

elv érvényesítése, de annak alkalmazása az egyedül alkalmas eszköz a kölcsönösen elfogadható megoldások kidolgozására.

A záró és összegző következtetések közül feltétlenül érdemes kiemelni a két ország - Magyarország és Szlovákia - minősítését a kisebbségi konfliktusok létezéséről és kezeléséről alapján. Edwin Bakker szerint: „A meglévő és követelt kisebbségi jogok aktív antagonizmusának megnyilatkozásaként értelmezett kisebbségi konfliktusok a magyarországi szlovák és német kisebbség esetében nem léteznek. A magyar kormány sikerült a potenciális kisebbségi konfliktusokat megelőzve olyan politikai rendszert kialakítania, amely a területén élő kisebbségek legfőbb követeléseit is magába foglalja.” (250.) Ezt a minősítést Magyarország az 1993. évi kisebbségi törvény életbeléptetéséért, illetve az önkormányzati elv érvényesítéséért, a kisebbségek legitim szervezeteivel való partneri viszony kialakításáért érdemelte ki a szerzőtől.

Az érem másik oldalát a szlovákiai restriktív kisebbségpolitikai kormányzati gyakorlat és annak minősítése jelenti: „Budapest liberális kisebbségi politikájával szemben éles ellentétet alkot a pozsonyi kormány restriktív kisebbségi politikája. Az 1992 óta hatalomra került nacionalista szlovák kormányok alatt az ellentét akörül, hogy a kisebbségek milyen részvételhez jutnak az általuk lakott területek közigazgatási szervezetében és gyakorlatában, fokozatosan a konfliktus formáját kezdi öltetni.” (Ugyanott.)

A szerző mértéktartó és józan elemzőkészségét dicséri, hogy sem a magyarországi kisebbségek történeti, területi, kulturális s megannyi egyéb okra visszavezethető asszimilációja kapcsán, sem pedig a restriktív szlovák kormányzati kisebbségpolitika konfliktusokat gerjesztő magatartásának bírálatában nem folyamodott a katasztrófa-forgatókönyvek eszközeihez. Szerinte a szlovákiai kisebbségi konfliktus nem torkolthat jugoszláv típusú etnikai háborúba, s ennek okai között a szlovákiai magyar pártok és polgárok visszafogott reakcióit említi. Ezzel együtt nem zárja ki, hogy a szlovák nacionalizmussal szembeni ellenállás a politikusok után az egyszerű embereket is az eddiginél határozottabb és tömegesebb tiltakozásra készíti, s nem lehet kizárni a kisebbségjog-érvényesítés Nyugat-Európában is tapasztalható radikálisabb eszközeinek igénybevételét sem.

Edwin Bakker könyv alakban megjelent disszertációja a kelet-közép-európai térség kisebbségi kérdéseivel foglalkozó nyugat-európai feldolgozások követésére méltó példája: a választott témakör alapos feltérképezése és megismerése után mindvégig sikerült megőriznie elfogulatlanságát.

Szarka László